

ШЫН

№ 23
(17667)

2009 чылдың
март 5,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Нийтиел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ИЕ КАПИТАЛЫНЫҢ СЕРТИФИКАТТАРЫН ТЫВЫСКАН

Санааларның, Шараповтарның өг-бүлелери сертификаттары-биле.

Чон-биле удур-дедир
харылзаа

ДЫҢНАП, СҮМЕЛЕП, ДУЗАЛАП...

«Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиясының даргазы В.В. Путинниң Тыва Республикада регионалдыг хөй-ниитиниң хүлээп алышкын чериниң удуртукчузу, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужу-дугла палатазының депутады Өнер Ондарның дыңнатканы-биле алырга, хөй-ниитиниң хүлээп алышкын черинге 2009 чылдың январь-февраль айларында нийтизи-биле 63 хамаатылар аңгы-аңгы айтырыгларлыг келген.

Олар колдуунда чурттаар оран-сава, чуртталга коммунал ажыл-агыйы, социал хандырылга, кадык камгалалы, өөредилге база ажылга тургустунуп алырының, эмнедириниң талазы-биле айтырыгларны тургузуп турар. Хүлээп алышкынга өскүс уруглар, аныктар, ажил чок кижилер, инвалидтер, пенсионерлер, аарыг-аржык кижилер дээш, өске-даа хамаатылар, аңгы-аңгы мергежилдин кижилери кээп турар. Келген хамаатыларның тургускан айтырыгларын кичээл-хөйлиг дыңнап, кириген чагаа, билдиришкinnerинде айыткан чүүлдерни канчаар шийтпирлеп болурун дугайында сүмелерни берип, чамдыктарына тодаргай дузаны көргүзүп турар. Чижээлээрге, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунга өөренип турган Айдың Өпеевич Монгушка ук өөредилге черинге катап тургустунуп алырынга, Иймеден Нина Бавуевна Ондарны, Ишкинден Өнер-маа Орлан-ооловна Монгушту, Бора-Тайгадан Мөңгүн-Даш Да-дар-оолович Кууларны эмнедиринге болгаш эмчиге чыттыраарына дузалаан, үш кижини ажил-агыйга тургускан.

Февраль айда Күрүне Дума-зының депутады Л. К. Шойгу хүлээп алышкын кылгаш, 18 кижини хүлээп алган. Хамаатыларның тургускан айтырыгларын, кириген чагаа, билдиришкinnerин бүрүткээш, контролга тургускан.

Кызыл хоорайда Улусчу чогаа-дылга бажынында турар «Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиясының даргазы В. В. Путинниң Тыва Республикада регионалдыг хөй-ниитиниң хүлээп алышкын черинге хамаатылар баш бурунгаар бижидилге чокка, боттарының эптиг үезинде кандыг-даа айтырыгларны тургузуп, оларны дүвүредип чоруур айтырыгларлыг, санал-оналдыг, сүмелерлиг кээп болурун демдеглээри чугула.

Адыгжы СААЯ.

Дүүн, март 4-те, Кызыл хоорайның чурттакчылары Марина Санаа, Ирина Шарапова найысылалдың иелериниң аразында Ие капиталының сертификаттарын холунга алган баштайгы кызылчылар болган. Сертификаттарны тыпсырының байырлыг хемчээнге ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол, Кызыл хоорайның мэри В.Т.Ховалыг, РФ-тиң Пенсия фондузунуң Тывада салбырының даргазы Б.А.Тугур-оол, оон оралакчызы С.Д.К.Кенден, Кызыл хоорайның Пенсия фондузунуң эргелелинң начальниги Ю.Н.Шогжал, «ТР-ниң Ипотека чуртталга чээлизиң талазы-биле агентилелинң» директору А.Л.Лопсан, Тываның Херээннер эвилелинң даргазы Р.Б.Күжүгет олар киржи, Шараповтарның болгаш Санааларның өг-бүлелеринге байыр чедиргеннер.

Марина, Сылдыс Санааларның өг-бүлөзи ийи уруглуг: Ай-Демир болгаш Аюша. Марина ажал-агый эмгелекчи болуп, ТР-ниң капитал тудуг эргелелинде ажилдап турар. Сылдыс түр када ажилдап турар. Оларның өг-бүлөзи бо хүн-нерде Ие капиталы дээш, 299731,25 рубльдин сертификадын ал турар. Алган акшазын Ажаалда банкызын таварыштыр алганы ипотека чээли-

зинде өрезин дуглаарынче ажыл-лаар дээрзин Марина Андреевна дыңнатты. Ийи чүс бежен муң акша дугайында Путин дарганың доктаалы үнүп кээрге, дыка хөй кижилер бүзүрөвейн турган деп болур, силер бүзүрөп турдунар бе деп айтыраарымга:

— Ийе, бичии-даа чигзинмээн мен. Эрткен чылын бо банкыны таварыштыр ипотека чээлизи-биле

2 өрээлдиг квартира садып алган бис. Ам өрөвистиң кол кезээн дуглаарыңа документилерни чыгаш дужааганывыс бо. Үш чыл чедир манадып турбайн, берип эгелээни дыка өөрүнчүг-дүр — деп, ол чу-гаалады.

Ийи дугаар өг-бүлө Шараповтар база-ла үстүнде банкыны таварыштыр квартира садып алган өрезин дуглаарынче акшазын ажылгаарын чугаалады.

Нийтизи-биле республикада 518 кижиге консультация ап келген, оларның иштинде 99 кижиниң холунда чээли керээзи бар. Кызылдың чурттакчылары Шараповтар, Санаалар болгаш Зубковтар Ие капиталын ажылгаары-биле документилерин эң баштай шын база шалыпкын кириген. Ие капиталының акшазын оларның чээли алган банкыларынче шийтпир хүлээп алдыгган соонда 2 айдан эрттирбейн шилчидип бээр.

— Хамык ужур өг-бүлениң уругларының санында эвес, оларны төлөптүг кижилер кылдыр кижизиткени кол болур ужурлуг. Хөй уругларны божааш, оларның сези дээди эртем чедип алыр кылдыр кижизиткен иелер бар. Оларны үлөгер-чижек кылдыр адап, ындыг иелерге «ТР-ниң Маадыр иези» атты тыпсыр деп айытканы чөптүг — деп, Шолбан Валерьевич Кара-оол аныяк ада-иелерге байыр чедиргеш, демдегледи.

Дараазында божуур деп бодалыңар бар бе деп Марина Санаадан айтыраарымга:

— Чүге болбас деп, чүгле баштай бо баштайгыларын бичии өс-түрүп, чээливис төндүр төлөптээли, оон база боданыр алаар — диди.

Ындыг-ла болзун! Өг-бүлөңерге аас-кежикти, тайбыңны күзедим.

Айлаң ДАРЖАА.

Ай-кыс Маспык-оолдун тырт-тырган чуруктары.

Тывага бир дугаар истээн

УГААНЫ СУД САНДАЙЫНГА ЧЕДИРГЕН

2009 чылдың январь 22-де Тыва Республиканың Кызыл хоорай суду садыг бажыңнарының бирээзинге ЭВМ оператору болуп ажилдап турган Айдың Алдын-оолович Күжүгетти үр үениң дургузунда бузурукчу, мегечи чорукту кылып база компьютер информациязынче хоойлуга удур кирерин боттандырып тура, хөй акша-хөреңгиге когарал чедиргени дээш 3 чыл шенелдеге база 20 муң рубль торгаалга чедиргени материалдыг когаралдың орнун тургузар кылдыр шийткен.

А.А. Күжүгетке хамаарыштыр кеземче херээн РФ-тиң Прокуратуразының чанында Истелге комитетиниң Тыва Республикада Истелге эргелели РФ-тиң КК-ниң 159 чүүлү (улуг хемчээлдиг бузурукчу чорук), 165 чүүлү (меге арга-биле өнчү-хөреңгиге хора чедиргени азы бүзүрелди шын эвес ажылгааны), 174.1 чүүлү (акша-хөреңгини азы кем-херек үүлгеткенинн түңнелинде садып алган өске-даа эт-

хөреңгини ажык болдурганы) база 272 чүүлү-биле (компьютер информациязынче хоойлуга удур киргени) база РФ-тиң Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелинң материалдары-биле оттурган.

2007 чылдың январьда А.А. Күжүгет таныыры кижиниң бүзүрелин эрттир ажылгап база ону будулдуруп тургаш, бодунуң түр эрге-зинге соттуг харылзааның опера-

торларының бирээзиниң хандырып турары корпоративтиг тарифтиг соттуг телефонну ап алган. А.А. Күжүгет персоналдыг компьютерниң база тускай шийиттинген дериг-херекселдин болгаш оон программалыг хандырылганын дузасы-биле хоойлуга удур SIM-картаның пароль-код информациязын хоолгалап алган. Эксперттин үндүргөн түңнелин езугаар А.А. Күжүгеттин ажылгап турганы аппарат-программа дериг-херекселдери SIM-карталарда тургускан информация камгалаар системаны оя бээр аргалыг болган.

2007 чылдың январьдан ноябрьга чедир туттургуже, А.А. Күжүгет өскениң акшазы-биле «клон» SIM-картазын телефонга чугаалажырынга, СМС-дыңна-дышкыннар-биле солчурунга ба-

за Интернет четкизинче киреринге доктаамал ажылгап келген.

Оон аңгыда А.А. Күжүгет оор-лап алган информациязын ажылгап база бузурукчу схемазын боттандырбышаан, корпоративтиг клиентиниң агар санындан акша-хөреңгини база оорлаан. Кемниг үүлгедии-биле тып алган акшазының чамдызын ол санажылганың WebMoney виртуалдыг системаның агар санын таварыштыр база банк албан черлеринге ажык болдурган. А.А. Күжүгет бодунуң хөдөлиш-киннери-биле 400 муң рубль когаралды чедирген.

Кайгамчык чүве Тывага компьютер информациязының адырынга кем-херек үүлгедиинң талазы-биле кеземче херээн бир дугаар истээни бооп турар. Чаңгыс чүгле компьютер-техника экспертиза-зының материалдарының хемчээли 64 томну тургускан.

РФ-тиң Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелинң парлалга албаны.

Спикер Хоойлужудулга палатазын бодунуу кылдыр санап турар бе?

Март беште Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының удуртулгазы Тываның Улуг Хуралының ийи палаталарының ниити хуралын эрттирерин саналдаан. Ынчалзажок айтыкан хүнүгө чедир ийи хонук артканда, парламентиниң адаккы палатазы билдинмес чылдагааннар-биле бодунуу-на чарлааны сессияга киржиринден ойталаан.

Хоойлужудулга болгаш Төлээлекчилер палаталарының депутаттарының кады ниити хуралдары ховар, ол чүгле онза байдалдарда болур. Эртпейн барган сессияга кандыг айтырыгларны сайгарып чугаалажыр деп турганын Хоойлужудулга палатазының депутаттарындан сонуургап айтырган бис.

Орлан СОТПА, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Өнчү болгаш экономиктиг политика талазы-биле комитетиниң даргазының оралакчысы:

— Сессияга беш айтырыгны чугаалажыр деп турганы билдингир, оларның бирээзи — Хоойлужудулга палатазының бюджеттен дашкаар фондузун тургузарының дугайында айтырыг. Хүн айтырыгның ук пунктузу депутаттарның хөй кезин элдепсиндирген. Улуг Хурал дээрже Тываның дээди күрүне органы-дыр. Ынчангаш кажан чурт экономиктиг сандараашкынны чурттап эртип турда база бистерде коррупция-биле идепкейлиг демисел чоруп турда, ындыг фондуну тургузарының дугайында айтырыгны сайгарып турары элдептиг.

Ындыг фондуну тургузуп турары эки эвес хөдөөнишкыннерин кандыг-ла-бир оптуг аргаларны ажыглап тургаш, эрттирип алып чери-дир дээрзинге мен бүзүрелдиг мен. Бистер Хоойлужудулга палатазының ажил-агый эргелелинге Россияның Саналга палатазының илереткени саң-хөө хажыдышкыннары-биле бүгү чуртка «динмирээн» бис. Ындыг фондуну тургузарының өске чылдагааны болза, 22 млн. ажыг рубль өртөктүг «Мерседес-Бенц» марканың автомобиллин Хоойлужудулга палатазының Даргазы Василий Оюн хоойлу езугаар ажыглаар кылдыр кирип турар. Бир-ле хуу фирма аңаа ол бронялыг машинаны белекке берген, а ол ону Улуг Хуралдың балансызынче тургускан. Бир эвес ол хуу белек болза, бистер Василий Майолович дээш чүгле өөрүр-дүр бис. Ынчалза-даа ол белекти чүге хенертен Хоойлужудулга палатазының балансызынча тургузар деп барганбы? Билдинмес. Ынчал ээрге Оюнуң «Мерседес-Бенц» машиназы дээш үндүргүчү күрүне хөрөңгиз-биле төлээр апаары ол бе? А ындыг автомобильге үндүргүчү бистиң ажил-агый эргелелиниң бүдүн чыл дургузунда төлөп турары бүгү үндүргүчери-биле деңнеп болур. Ындыг акша-хөрөңги Улуг Хуралдың бюджетинде көрдүнмээн. Оон аңгыда бөгүгү экономиктиг сандараашкынныг байдал-

да, кажан боттарының чарыгдалдарын өйлээринче база улус-чонун акшаларын камнаарынче чурттуң удуртулгазы кыйгырып турда, ол машинаны хоойлу езугаар ажык кылырын оралдажып турары шын эвес база чараш эвес-тир.

Бир эвес ол автомобиль, шынап-ла, республикага хамааржыр чүве болза, ону аукциондан садар болгаш оон ойнап алган акшалар-биле Тываның кадык камгалалының, өөредилгениң берге айтырыгларын шийтирилээр болза эки деп санаар мен.

Маңаа демдегеп каары болза, бо бүгү айтырыгларны Төлээлекчилер палатазының-даа, Хоойлужудулга палатазының-даа комитеттеринге сайгарбайн, а аңгы чугаалажып турар. Чүгле аразында болуп турар ындыг чугаалар арай чигзинчиг эвес-тир бе.

Виталий БАРТЫНА-САДЫ, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Хөй-ниитиниң айыыл чок чорунуң талазы-биле комитетиниң даргазы:

— Хоойлужудулга палатазының удуртулгазы ол-ла дырбаашка ам база катап базыксап турар-дыр. Бюджеттен дашкаар чүү фонд чүвөл? Хоойлужудулга палатазының ажил-агый эргелелин тургускан дээш хөй чугаа, шимээн болган болгай. Оон начальниги саң-хөө хажыдышкыннары дээш шийтирген. Ам база кандыг-ла-бир фонд, кандыг сорулга-биле тургустунуп турары билдинмес.

Василий Оюнга «Магнолия ИнтерКлуб» дээр хуу фирманың бергени «Мерседес-Бенц» дээр автомобильдин чылда үндүрүү 580 муң рубль бооп турар. Амгы үеде ол автомобильдин үндүрүү төлөттинмейн турар, чүге дээрже хуралдың бюджетинде ындыг акша көрдүнмээн. Мээң бодалым-биле алырга, транспорт үндүрүүн Хоойлужудулга палатазының удуртукчузу бюджеттен дашкаар акша дестеринден төлээр деп бодап турар хире. Кайыын ол акшалар келирил, билдинмес. Мен, а ол ышкаш «Чаңгыс деминг Россия» партиядан депутат коллегаларым, бюджеттен дашкаар фонд тургузары хоозун чүве-дир деп санап турар бис. Ону хуралга чугаалашкан херээ чок. Аал-ораныыста кризис келген-дир. Бис саң-хөө дестериниң ажык, көскү болур чоруун хандырап ужурулг бис. Ам политика болгаш самчыгдаашкын кылыр үе эвес-тир! Сонгукчулар дугайында бодаар ужурулг бис.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Э.Д.Даваа-Самбуу дугайында

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дузалакчызы албан-дузаладан Эва Доруг-ооловна Даваа-Самбууну оон өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр хостаар.

2. Бо доктаал аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.
Кызыл хоорай

2009 чылдың март 2 №46

Тыва Республиканың Саң-хөө бюджет хайгааралының талазы-биле албанының удуртукчунуң дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2-ги кезээниң «з» пунктузунга дүүштүр Эва Доруг-ооловна Даваа-Самбууну Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының удуртукчунга томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.
Кызыл хоорай

2009 чылдың март 3 №47

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

«ЧИҢГИС-ХААННЫҢ ЧАЖЫДЫН» КӨРГЕШ...

Февраль 27-де «Отчугаш» кино-театрга Россияның азий язы-сөөктүг көрүкчүлериниң чет-тикпейн манап турары «Чиңгис-Хаанның чажыды» деп уран-чечен фильмниң көрүлдөзи болган.

Көрүлдениң эгезинде бо кинода ойнап турар тыва артисттери, кинону тырттырарына үлүш кириген гример Л.Волошинаны база кинонуң режиссеру А.И.Борисовту сценаже чалаан.

«Чиңгис-Хаанның чажыды» деп кинону якут чогаалчының «Чиңгис-Хаанның дужаалы-биле» деп чогаалына үндөзүлүш, сценарийни тургузуп, кинону тырттырган.

Кино-даа эгелээн. Бичии оол өгдөн кылаштап үнө бээр: ол — бичии Чиңгис-Хаан. Оон ролунда тыва оол Субедей Бады-Сагаандыр. Кино тырттырып турар үеде ол ада-иези-биле кады чоруп турган. Андрей Борисов: «Мээң өөм ишти Субедейге хөй суксун берип турарга, ол канчаарың ол деп кайгап айтырган мен. «Оон көре бээр сен» — деп, ол харыылаан. Кажан үр-даа болбаанда Субедей «чингеп алыр дээш» өгдөн кылаштап үнүп чыдырда ону тырттыргаш көргүзгө, оон бүдүү бодалын көргөш, дыка таарзынган мен. Ол ховуга чаларадып каан, хову ону хүлээп алган» деп кинону сайгарып турда сөөлүндө тайылбырлады. Мен база эгелээни бир тускай солун-дур деп көрдүм. Оон маадырывыс бичии өзе берген ховуда девип халып турар. Оон ролунда бистиң чаңгыс чер-чурттууус Аян Успун ойнап турар. Бо кинода Аян доштуг соок сугже дүжүп, дыка девиденчиг сценаларда маадырның бичии-зинден тура, бергелерге торул-базын бүзүрелдиг кылдыр ойнаан.

Чиңгис-Хаанның назы-харының аайы-биле аңгы-аңгы үелерде овурухевирлерин дөрт аңгы артистер ойнаан болза, үжүн бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс ойнааны тыва чонга чоргааранчыг. Ийзин ада-дым. Үш дугаары Эдуард Ондар. Ол Чиңгис-Хаан деп атты чаалап албаан үезинде безин өске дайынчылардан ылгалып турар, чүгле чараш арын-шырайы-биле эвес, бодамчалыг көрүжү, шимчээш-кини, сөстү баштыңчы болур кижичугаалап турар, оон өске кижитурбас-даа ужурулг кылдыр көргүзүп ойнаан. Черле Э.Ондарның оюну оон өске режиссерлар эскербейн боар арга чок кылдыр көзүлдү. Бо кинода янзы-бүрү театрлар болгаш киноларга Чиңгис-Хаанның ролун ойнап турган тос артист ойнап турар. Оларның аразындан Эдуард Ондарны Андрей Борисов ылап шыгаагаш тыпкан деп чүвени кинону көргөш, чөпшээр-режир боор силер.

Чиңгис-Хаан дугайында, мээң хуумда, көргөним үш дугаары кино-дур. «Моолдарның чажыт төөгүзүн» орус дыл кырынга 1993 чылда номчааш, утказын эки билген мен деп бодаан мен. Херек кырында кыдат артистериниң ойнааны үжөн сериялыг кинозун көргөш, дыка хөйүн оон билип алган мен, ынчалза-даа ол Чиңгис-Хаанның овурухевир дораан балалган, Джамуханы ойнаан артисттиң оюнун сактыр чордум. Оон С.Бодровтун «Монгол» деп кинозу үндү. Ол кинода чамдык чүүлдер-биле чөпшээрешпээн-даа болзумза, сонуургап көрдүм. Үш дугаары —

А.Успун. Э.Ондар.

бо кино. Бо кинода артистер дыка бүзүренич кылдыр эки ойнаан чорду, ынчалза-даа...

Дайын-чаа дугайында сценалар бо кинода колдап турар. Чөөн чүктүң эр кижилери каржы аажы-чаңы-биле тергидеп турар деп чүвени моон билип алыр ирги бе деп коргар-дыр мен. Баштарын одура кезип турда, кожа чыдар кижиниң арнынче хан чаштап турар чүве-дир ийин. Херек кырында ындыг турганы шын. Ынчалза-даа Л.Гумилев Чиңгис-Хаанның тургузуп каан хоойлузу өлүрүкчү чоруу-биле эвес, чөптүг шыңгызы-биле тергидеп турган деп бижип, дыка хөй кижилерниң Чиңгис-Хаанга хамаарылгазын болур чөптүг кылдыр шынзыткан болгай. Моол шериглерниң орус чуртунга тергидеп турары үш чүс чылдарның дургузунда орус чон дылын-даа, чүдүлгезин-даа чидирбээн, харын-даа ол үеде дыка хөй хүрээлер орус чуртунга туттунган деп, ол бадыйкаан.

Ол дугайында бо кинода каксы чугаалаксаан чадавас. Иоанның мында овурухевир база бир онза солун. Ынчалза-даа Чиңгис-Хаанны хүлээп албаан кижилер: «Ол-дур бодунуң дунмазын мынчаар өлүрүп каар кижича бистерниң өгбелери-висти дарлап турган болгай аан» деп түңнел үндүрер чадавас. Бир дугаар көргөш билбейн барган чадавас мен, хөй-ле чүүлдер сагыжымга четпеди.

Россияның киностудияларында бир дугаар азий язы-сөөктүг артисттери каттыштырып алгаш, Якут-Саха Республиканың культура сайыды, кинорежиссер Андрей Исаевич Борисов мындыг кинону үндүргени бо. Төрээн чоок арын-нарын улуг экрандан көөрге, чоргааранчыг чорду. Бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс Сюзанна Ооржак, Сайдаш Монгуш, Станислав

Ириль, Алексей Ооржак, Галина Мунзук дээш, дыка хөй чаңгыс чер-чурттугларывыс киржиپ турар, Тываның ховулары, аъттары, чылгычыларын тырттырган бо кино Тывага орулгалыг-ла эртер боор.

Кинода кыдат болгаш моол каскадерлар хаара туттунган. Тыва чылгычылар: «Тулчуушкун үезинде аъттарлыг дайынчылар халдып турда, аңдарлыр берге чүүлдерге бис аңдарлыптар бис, ажырбас» дээш, каскадерларны камнап, боттары аңдарлып турган, дидим-не чылгычылар боор» — деп, А.Борисов кинонуң тырттырып турганының дугайында чугаалап тургаш демдегледі.

Хүндүлүг аалчыларны таныштырып, ужуражылганы эрттирип турганы арай чедимче чок, А.Борисов культура ажылдакчызы кижиге болганда, мергежилниң аайы-биле Тывада массалыг хемчеглер эрттириптер дуржулгалыг эки специалист чок чоор бе деп чанган боор деп база бодап олурдум. Кинотеатрның ажылдакчылары боттары башкарбайн, тускай мергежилдиг кижилерге башкарып эрттирерин бүзүрөп каан болза эки турган. Кинорежиссер бодунуң ажылы-биле тыва көрүкчүгө хүнүн кээп турбас-ла болгай. Ам баштайгы көрүлдө март 12-де чурттуң шупту кинотеатрларынга эгелээр. Ол хемчегни солун кылдыр эрттирер-ле боор деп бүзүрөп, чаңгыс чер-чурттугларывыстың уран талантызын магадап кээп көөрүнче Тываның чурттакчыларын чаладым. Кижича бүрүзүнүн көрүжү, бодалы катапатынмас болгай, силер мээң эскербээним онза чүүлдерни боттарыңарга ажыдып, солун кылдыр дыштанып алырыңар чадавас.

Айлаң ДАРЖАА.

РЕГИОННАРГА ФЕДЕРАЛДЫГ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАНЫҢ ОНЗАГАЙ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бо чылдың февраль 18-те болган ээлчеглиг сессиязының хуралында Тыва Республикада федералдыг Кол инспектор Александр Попов чүве чугаалааш, Россияның Президентизи Дмитрий Медведевтиң болгаш Россия Федерациязының Чазаның Даргазы Владимир Путинниң сөөлгү үеде хүлээп ап турар чугула шиитпирлеринге доктааган. Александр Поповтуң демдеглээни болза:

— Чурттуң удуртукчулары саң-хөө кризисиниң уржуктарын ажып эртер талазы-биле күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының саң-хөөнү чөптүг ажыглаарына, удуртукчуларның харысалгазын бедидеринге хамаарышкан шиитпирлерни хүлээп ап турар. Онза негелделерни регионнарның эрге-чагыргаларына салган. Бөгүн социал-экономиканың доктаамал хөгжүүрүнүн, ниитилел-политиктиг турум байдалдың чурумун сагыры негетинип турар. Оон иштинге Тыва Республика кирер. Хамыктың мурнунда хоойлуну сагырының, эрге-чагырганың ажыктыының болгаш кризиске удур хемчеглерни чогуур үезинде хүлээп алырының күсели-биле боттандырар. Күрүнениң бүгү эрге-чагырга органнары онза чурум езугаар ажылдаар уjurлуг.

Депутаттар бодунун ролун ойнаар уjurлуг. Бирээде, кризистин үезинде бирги ээлчеглиг хоойлужудулга хемчеглериниң программанын хүлээп алыр. Хоойлужудулга палатазының депутаттары кризистин уржуктарын ажып эртеринче угланган мурнады күсөдир хоойлулар үндүрер бот-идекейиниң эгелекчи саналдарының даңзын бадылаарын база катап чугулага көрүп тур мен. Бо угланышкынга кожа регионнарның ажылының дуржулгазын база ажыглап болур. Ол дээрже социал-экономиктиг хөгжүлдениң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге кончук чугула ажыл болуп турар. Бо дугайында Россияның Президентизи Дмитрий Медведев сенаторлар-биле ужурашылга үезинде чугаалаан.

Александр Попов депутаттарга бодунун саналдарын кириген.

Тус черниң деңгелинде кризиске удур бөлүктөр:

— Тывада ведомстволар аразында кризиске удур бөлүктү тур-

гускан. Бо комиссияның ажылын элээн идепкейжидеринче болгаш түннелдиг болдурарына угланган база оон составына Улуг Хуралдың Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарын база хей-ниити организацияларын кириер дугайында рекомендацияны кириген мен.

Республиканың тодаргай айтырыгларына доктаар бодадым. Муниципалдыг деңгелге тус чер бот-башкарылгазының органнарының болгаш тус черниң хей-ниитизиниң киржилгези-биле кризиске удур бөлүктөрнү тургузарын саналдаан мен. Маана Улуг Хуралдың депутат корпусунун деткимчези болгаш киржилгези херек болуп турар. Бо ажылды сонгаарладып болбас, бөгүн дораан кирер уjurлуг.

Муниципалдыг чер тургузуунун чурумунун дугайында:

— Дараазында мээң саналым болза 2005 чылда хүлээп алган административтиг кызыгаарлар дугайында республика хоойлузунга дүрген өскерилгелерни кириери болур. 2010 чылда Бүгү-Россияның чизезин белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле комиссия ажылдап эгелээрге, ук хоойлуда чедир кылдынмаан чүүлдер

илерээн. Ол болза кожууннарның, чамдык сумуларның административтиг кызыгаарларына хамааржыр. Республиканың дыка хей кожууннарының чериниң даңзын төнчүзүңге чедир чорутпаан болган. Бистер 2009 чылдан эгелээш Федералдыг №131 хоойлу долу күжү-биле амыдыралда боттанып эгелээр деп чугаалажып турар бис. Кызыгаарларны тодаратпаан болгаш черниң даңзын чедир кылбаанда, ол хоойлу долу күжү-биле ажылдап шыдаар бе? Бо айтырыгны дүрген шиитпирлээр-биле ведомстволар аразының комиссиясын тургузарын саналдап турар мен.

Черлик конопляны узуткаарының дугайында:

— База бир мурнады шиитпирлээр чугула айтырыг ол. Тыва Республикада федералдыг Кол инспекторга бо чылдың февраль 17-де болуп эрткен хуралга «Наркотиктерни шын эвес ажыглаарын болдурбазының талазы-биле комплекстиг хемчеглер» деп республиканың тускай сорулгалыг программанын күсөдир, оон иштинде черлик конопляны узуткаар талазы-биле Тываның бүгү күсөкчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырга база тус чер бот-башкарылга органнарының ажылдакчылары дургужуп, чугаалажып алган. Черлик конопля чүгле бичии девискээрлерде үнүп турар эвес, делгем шөлдери ээлеп турар, ынчангаш ону узуткап чок кылыры берге айтырыгның бирээзи болу берген, ол ниитилелге айыылды сөөлгү үеде дирилдирип келген.

Чаа чылдың январь, февраль айлары эрткен, ам ийи ай болгаш чаксы хову ажылдары эгелээр, черлик конопляны узуткаар талазы-биле организастыг хемчеглерни ам-даа эгелевээн. «Наркотиктерни шын эвес ажыглаарын болдурбазының талазы-биле комплекстиг хемчеглер» программанын амыдыралга боттандырар дээштиг хемчеглерни алыры, ол болза республикага экономиктиг кризистин тагарыштырар социал уржуктарын чайладыр мурнады боттандырар программа болур уjurлуг. Депутаттар бо ажылга идепкейлиг киржирин дилеп турар мен — деп, Кол инспектор чугаалаан.

Регионнарның удуртукчуларына Президентиниң негелделериниң дугайында:

— Россияның Президентизи Дмитрий Медведев Федерация чөвүлелиниң кежигүннери-биле ужуражып тургаш, саң-хөө болгаш экономиктиг кризистин күштөлип турар үезинде регионнарның удуртукчулары чаа байдалда коллективке ажыктыг, билдиги ажылдап билер, күсөкчи сагылга-чурумну шыңгыы сагыры негелделерни салган. Бо дээрже чаа негелделер болур, ол регионнун удуртукчу бүрүзүңге хамааржыр.

Экономиканың берге байдалдарында бүгү күрүне эрге-чагырга органнарының мурнай күсөдир кол сорулгалы болза бюджет хөрөңгилерин чогуур айыткан адырына, ылаңгыя социал адырга, көрдүнген акша-көпеекти 100 хуу долузу-биле ажыглаары болур.

Ол ышкаш Д.А.Медведев регионнарның парламентарилеринге, ылаңгыя эрге-чагырга органнарының структураларын эде көөрүңге, оларның ажыл-чорудулгазын чогумчалыг чорударына рекомендацияны бээрин Федерация чөвүлелинтен дилээ. Президент «Ажыл-херекти бодундан эгелээр херек» деп демдеглээн.

Моон-биле холбаштыр республиканың бүгү эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнары федералдыг эрге-чагыргаларын берип турар рекомендацияларын күсөдир дээш боттарының күжүн мөөнөп, шудургу ажылдаары негетинип турар.

Тываның Конституциязының дугайында:

— Тываның Конституциязын федералдыг хоойлужудулга дүүштүр эде кылыры амгы үеде Улуг Хуралдың Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының кол ажылы деп санап турар мен. Республиканың кол документинде федералдыг хоойлу дүүшпес чүүлдер барын билер бис, оларны эде кылыр херек. Бо хуннун байдалында ол, шынап-ла, хоойлужудулга органының ажыл-чорудулгазының улуг салышкыны болгаш бедик үнелели болур уjurлуг — деп, түннелинде Александр Попов чугаалаан.

ӨРТТЕН КОГАРААННАРГА ДЕПУТАТТАР ДУЗАЛААН

Чеди-Хөл кожууннун төвү Хову-Аксы суурга февраль 14-те он ийи квартиралыг чуртталга бажыны өрттенген түннелинде оон чурттакчылары 50 хире кижиге чурттаар оран-сава чок арткан. Оларның аразында 15 школа назылыг уруг, школа назыны четпээн болгаш эмиг эмер чаштар бар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюнун депутатка сонгуткан округунун бөлүк сонгукчулары өртке когараанын барымдаалааш, оон эгелээш-кини-биле өрттен когараан өг-бүлелерге деткимче көргүзери-биле депутаттарның хуузуна хөрөңгизинден акша чыырын организастаан, аңаа депутаттар күзелдин-биле киришкенер.

Хоойлужудулга палатазының социал политика талазы-биле комитетиниң даргазы Зоя Сат Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутаттарының өмүзүннелден өрттен когараан өг-бүлелерниң кежигүннеринге акша дузазын февраль 19-та тыпсып берген. Депутаттарның берген хөрөңгизи-биле өрттен когарааннар колдуунда боттарына эргежок чугула чылыг идик-хеп аймаан, эмнерни, аш-чемнерни садып алганнар. Бергелерге тагарышкан сонгукчуларының дугайында сагыш човап, дузаны чедирип турары дээш депутаттарга өөрүп четтиргенин олар илереткенер.

Өрттен когараан өг-бүлелерниң хей нуруузу тус черниң гостиницазында, чамдыктары төрелдериниң бажыңнарында түр чурттап турарлар. Суурнун школаларында өрттен когарааннар дузалаары-биле чылыг идик-хеп аймаа болгаш өөредилге херекселдери чыырын организастаан.

Чурттаар чери чок артканнарны чурттадыры-биле суурда ээзи чок хос турар бажыңнары септеп эгелээн. Василий Оюнун удуртукчулары-биле Хоойлужудулга палатазының депутаттары өрттен когарааннарны чурттаар оран-сава-биле хандырар айтырыгны шиитпирлээринге киржир бодалдын илереткенер.

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК АЙТЫРЫН САЙГАРАРЫ УЛАМЧЫЛААР

Сессия хуралында Тыва Республиканың иштиги херектер сайыды Виктор Лесняктың иштиги херектер органнарының 2008 чылда кем-херек үүлгедиишкени-биле демиселди чорутканының түннелдериниң дугайында илеткелин диннаан. Сөөлгү үш чылда республикада кем-херек үүлгедиишкениниң саны кудулап турарын ол демдеглээш, 2008 чылда шупту 7326 кем-херек үүлгедиишкени бүртүктетинген, ол 2007 чылга деңгээрге, 5,8 хуу кудулаанын айыткан. Мал оорлаар, онза аар кем-херек үүлгедии, бажыңнар оорлаар кем-херек үүлгедиишкенини кызырлып турар. Иштиги херектер яамызында наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес ажыглаар чоруктар-биле демиселди чорудар тускай килдисти тургускан, эргежок чугула болу бергени-биле оон ажылдакчыларының санын 20 кижиге чедир көвүдеткен, ынчангаш олар багай эвес түннелдерни эрткен чылын чедип алган. Бо болза республиканың өске эрге-хоойлу камгалаар органнары-биле бир демниг ажылдап тургаш, иштиги херектер органы чедип алганын сайыт демдеглээн. Иштиги херектер органының айтырыгларын чогумчалыг

шиитпирлээринге акша-көпеек кончук херектиг болуп турар, мону өөренип көргөш, бюджетке өскерилгелерни кириерин депутаттардан Виктор Лесняк дилээн.

Хоорайның Мурнуу микро-районунга милицияның дузалал пунктузун ажыдарының, №5 гимназияның девискээринге светорну тургузарының айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турарын,

боттарын Интернет-кафе деп мегелеп адап алган хоойлу езугаар эвес ажылдап турар ойнаар залдар-биле кандыг демиселди чорудуп турарын сайыттан депутаттар айтырган. Айтырыгларга сайыт харыялап тургаш база-ла айыыл чок чоруктун айтырыгларын шиитпирлээринге акша херек болуп турарын айыткан. Виктор Лесняктың бодалы-биле алырга, свето-

фор тургузарының, милицияның дузалал пунктузун ажыдарының айтырыгларын Кызыл хоорайның мэриясы харыялаар болуп турар. Хоойлу езугаар эвес ажылдап турар ойнаар залдар-биле ажылдарны чорудуп турарын сайыт чугаалаан, ындыг-даа болза тодаргай чүнү кылып турары билдинмес болган. Депутат Самойленко орта удурлангаш, Интернет-кафениң компью-

тер залының чанында ойнаар автоматтар залдарын тып алырынга улуг күш үнмезин айткан. Аңаа тодаргай, билдингир харыы чок болган.

Депутат Дандар Ооржак оруктранспорт озал-ондаанын түннелинде кемдээшкенин алган кижилерниң неделя, ай азы оон узун хуусаа эрткен соонда өлүп хораанының статистиказын канчаар өөренип көрүп турарының дугайында айтырыгны көдүргөн. Харылардан алгаш көөргө, бо айтырыгда тодаргай нормативтиг статистиканы чорутпайн турары илерээн. Озал-ондактан алган кемдээшкенин өлүп хораар чорукту эвээжедир дээш шыңгыы ажылды чорудары негетинип турар.

Бистин республикага эң чугула айтырыгларны бир шак ажыг үениң дургузунда сессия хуралында сайгарып көргөн соонда Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюнун саналы-биле бо айтырыгны тускай организастаан «парламент шагынга» элээн делгерей-биле сайгарып көөрүн шиитпирлээн.

Арынны Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны белеткээн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2009 чылда Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкынының дугайында

2009 чылдың январь 28 № 20 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээзинин стратегиязын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2009 чылда Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкынын тодарадыр:

- республика девискээринге энергия камгалалының политиказын болгаш энергияның альтернативтиг дөстөрүн шынгаздып алыры;

- Ак-Довурак хоорайда даг-дүгү бүдү-

рүлгезинин хөгжүлдээзи.

2. 2009 чылда Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкынының талазы-биле коштунган план хемчеглерни бадылаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.Тенге дагзыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың январь 28-те №20 доктаалы-биле бадылаан

2009 чылда Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкынын боттандыраар талазы-биле хемчеглерниң ПЛАНЫ

ч/у №	Хемчеглерниң ады	Акшаландырышкынының үндөзүннери	Күүсөдир хуу-саазы	Күүселдези дээш харысалгалыг улус	Манап турар түңнелдер
Тыва Республиканың девискээринге энергия камгалалының политиказын болгаш энергияның альтернативтиг дөстөрүн шынгаздып алыры					
1.1.	Тыва Республиканың девискээринге энергия камгалалының Программасын ажилдап кылыр болгаш бадылаар	Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның бодунуң акша-хөреңгизи, «2009 чылда Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекзинин бүдүрүлгелерин күрүнөдөн деткиир» республиканың тускай сорулгалыг программасы	2009 чылдың май 1-ге чедир	ТР-ниң Үлетпүр яамызы	Республика бюджетинин акша-хөреңгизинин экономикасы
1.2.	Эртем болгаш төлөвилел институттарын кириштирип тургаш, арга-дуржулгалыг хевирлерни шынгаздып апар, энергияның альтернативтиг хевирлерин шынгаздып алыр арганы өөренип көөр	Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның боттарының акша-хөреңгизи, «2009 чылда Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекзинин бүдүрүлгелерин күрүнөдөн деткиир» республиканың тускай сорулгалыг программасы	2009 чылдың дургузунда	ТР-ниң Үлетпүр яамызы	Энергияның альтернативтиг дөстөрүн шынгаздып алыры
1.3.	«2009 чылда Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекзинин бүдүрүлгелерин күрүнөдөн деткиир» республиканың сорулгалыг программасын өскерилгелерни кирир	Саң-хөө чарыгдалы көрдүнмейн турар	2009 чылдың май	ТР-ниң Үлетпүр яамызы	2009 чылда кол мурнады хөгжүдөр угланышкыныга дүүштүр акша-хөреңгинин саң-хөө бүзүрели
1.4.	Мөңгүн-Тайга кожунун Кызыл-Хая суурда биче ГЭС-ти катап тургузарының ажыктыын болгаш арганы өөренип көөр	«2009 чылда Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекзинин бүдүрүлгелерин күрүнөдөн деткиир» республиканың тускай сорулгалыг программасы	2009 чылдың дургузунда	ТР-ниң Үлетпүр яамызы, «Тываэнергоремонт» ККБ, «Новая энергия» фонд (дугуржулга-биле), Мөңгүн-Тайга кожунун чагыргазы	Мөңгүн-Тайга кожунун Кызыл-Хая суурда биче ГЭС-ти катап тургузар
1.5.	Кады ажилдажылга болгаш кады хөдөлгөдөр дугайында Тыва Республиканың Чазаның «Русгидро» ААН-ниң аразында дугуржулганы чедир ажилдап кылыр болгаш чарар	Саң-хөө чарыгдалы көрдүнмейн турар	2009 чылдың дургузунда	ТР-ниң Үлетпүр яамызы, «Русгидро» ААН (дугуржулга-биле)	Социал-экономика айттырылганы шийитпирлээри
Ак-Довурак хоорайга даг-дүгүнүн бүдүрүлгезин хөгжүдөрү					
2.1.	Даштыкы бедик мергежилдиг специалисттерни кириштиреринин квотун өөренип көөр	Саң-хөө чарыгдалы көрдүнмейн турар	2009 чылдың февраль	ТР-ниң Үлетпүр яамызы, ТР-ниң Чазаның чанында Миграция талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы	Ажылдың эң харысалгалыг участкаларын даштыкы бедик мергежилдиг 44 специалисттерни кириштирер

ч/у №	Хемчеглерниң ады	Акшаландырышкынының үндөзүннери	Күүсөдир хуу-саазы	Күүселдези дээш харысалгалыг улус	Манап турар түңнелдер
2.3.	«Тыва-Асбест» КХЭ 2009 чылда даг ажилдарын чорударының планын ажилдап кылыр	«ПК «Энкор» КХЭ-ниң бодунуң акша-хөреңгизи	2009 чылдың февраль	Ак-Довурак хоорайның чагыргазы, «Тыва асбест» КХЭ, ТР-ниң Үлетпүр яамызы, ТР-ниң талазы-биле Ростеххайгарал	Комбинаттын бүдүрүлгелеринин ажил-чорудулгазын сагыыр болгаш чер иштинин байлаан ажылгаарын дугуржур
2.4.	«ПК «Энкор» КХЭ бүдүрүлгениң кол күчүн инвестициялаарының графигин хүлээп алыр	Саң-хөө чарыгдалы көрдүнмейн турар	2009 чылдың февраль 1-ге чедир	«ПК» Энкор» КХЭ, ТР-ниң Үлетпүр яамызы	Бүдүрүлгелеринин инвестицияларын талазындан үезинде акшаландыраары
2.5.	Арыг даг-дүгүн алырда бүдүрүлгениң ботундан ийиги чергениң продукциязын алыр хевирин өөренип көөр	Саң-хөө чарыгдалы көрдүнмейн турар	2009 чылдың январь	ТР-ниң Үлетпүр яамызы, «ПК» Энкор» КХЭ	Асбест бүдүрүлгезинин богу болбаазы-ратканындан немелде орулганы алыр болгаш өрттөнгө улуг немелде-лиг продукцияны алыры (оксил, кремний болгаш магний)

2009 чылда «Инвалид талазы-биле болгаш назылап кыраанының талазы-биле күш-ажылчы пенсияның алыкчылары болур,ажылдавайн турар пенсионерлерге адресстиг социал дуза чедирери болгаш Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал хандырылга албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглаары, а ол ышкаш бойдустан халавы болгаш онза байдалдарның түңнелинде когараан,ажылдавайн турар пенсионерлерниң айыттыг деңгээлинге адресстиг социал дузаны чедирери» республиканың социал программаны бадылаарының дугайында

2009 чылдың январь 29 №28 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 2007 чылдың декабрь 29-та «Инвалид талазы-биле болгаш назылап кыраанының талазы-биле күш-ажылчы пенсияның алыкчылары болур,ажылдавайн турар пенсионерлерге адресстиг социал дуза чедирери болгаш чурттакчы чонунуң социал хандырылга албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглаары-биле холбаштыр, Россия Федерациязының субъектилеринин социал программаны Россия Федерациязының субъектилеринин бюджет субсидиязын Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң бюджетинден 2008-2010 чылдарда бээринин Чурумун бадылаар дугайында, а ол ышкаш бойдустан халавындан болгаш онза берге байдалдарның түңнелинде когараан,ажылдавайн турар айыттыг деңгээлдиң пенсионерлеринге адресстиг дуза чедирери» №936 доктаалын күүседири-биле, ажилдавайн турар пенсионерлерниң материалдыг байдалын экижидер болгаш чурттакчы чонунуң социал хандырылга албан черлеринин турум материал-техниктиг баазанын Тыва Республикага экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2009 чылда «Инвалид талазы-биле болгаш назылап кыраанының талазы-биле күш-ажылчы пенсияның алыкчылары болур,ажылдавайн турар пенсионерлерге адресстиг социал дуза чедирери болгаш Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал хандырылга албан черлеринин материал-техниктиг

баазанын быжыглаары, а база бойдустан халаптарындан болгаш онзагай байдалдың түңнелинде когараан,ажылдавайн турар пенсионерлерниң айыттыг деңгээлинге адресстиг социал дуза чедирери» республиканың социал программаны бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаның төлээлеттирген органын тодарадыр,Программаны боттандыраары дээш Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы харысалгалыг болур.

3. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республика талазы-биле салбыры-биле кады ажилдавайн турар пенсионерлерге адресстиг социал дузаны 2009 чылда бээринин чурумун болгаш негелдезин ажилдап кылыр.

4. Ажилдавайн турар пенсионерлерниң материалдыг амыдырал хандырылга байдалын шинчилээн актылары бадыткап турар, оларның хереглелинин негелдези болгаш адресстиг социал дузаның алыкчыларын тодарадырын Тыва Республиканың муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтарының чагыргаларына сүмелээр.

5. Бо доктаалдың күүселдезинин контролон Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хууракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың 2006 чылдың июнь 9-та №757 доктаалы-биле бадылаан,оларны ажылгааны дээш торгаал негелдезинге болгаш хөө хууларының үндөзүннине дедир эгилделиг берген акша-хөреңги талазы-биле Тыва Республиканың республика бюджетинин мурнунда организацияларның өрезин үндүр бижири Чурумга өскерилгелерни кириренин дугайында

2009 чылдың январь 28 №23 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 9-та №757 доктаалы-биле

бадылаан, оларны ажылгааны дээш торгаал негелдезинге болгаш хөө хууларының үндөзүннине дедир эгилделиг берген акша-хөреңги талазы-биле Тыва Республиканың

республика бюджетиниң мурнунда организацияларның өрезин үндүр бижири Чурумга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги пунктуга дараазында редакцияны кири бижири: «2007 чылдың январь 1-ге чедир тургустунуп келген өрелерни амгы Чурумнун 1-ги пунктузунда айтыканы-биле үндүр бижири»;

2) 3-кү пунктузун абзазынга дараазында эдилгени немээр: «Хоойлужудулганың тургусканы-биле өрени негээриниң хуусаазының эрткени-биле өрени амгы Чурумнун 1-ги пунктузунда айтыканы-биле үндүр бижири.»;

2. Үндүр бижиригге кирип турар, оларны ажылгааны дээш торгоал негелдези болгаш хөө хууларының үндезиниге эгилделиг

берген акша-хөреңгиниң талазы-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң мурнунда өрелиг организацияларның даңзын сайгарып көөрүн Тыва Республиканың күрүнениң иштиги өрезин эгидер талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың Чазаанга ол айтырыгны сайгарып чугаалажыр талазы-биле шиитпирни кириер.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезин Саң-хөө яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

2009-2012 чылдарда «Тыва Республикага хереглекчилер кооперативтерин көдээ ажил-агый системазынга хөгжүдөр» болгаш 2009-2012 чылдарда «Тыва Республикага сүткүр мал ажылын болгаш сүт бүдүрүлгезин көвүдедирин хөгжүдөр» республиканың тускай сорулгалыг программаларын бадылаарының дугайында

2009 чылдың январь 29 №25 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың июль 14-те №446 доктаалы-биле бадылаан, 2008-2012 чылдарда көдээ ажил-агый продукциязын, чиг эт болгаш аш-чем рыногун таарыштырар болгаш көдээ ажил-агый хөгжүлдезиниң күрүнө программасының «Көдээ ажил-агыйның мурнады хөгжүдөр адырлары» кезээнге «Россия Федерациязының субъектилериниң көдээ ажил-агыйны хөгжүдөр экономиктиг ужур-дузалыг программаларын деткири» кезээниң адаанда хемчеглерни боттандыра хемчээлинге, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызы экономиктиг ужур-дузалыг программаларны шилиринге киржир сорулга-биле болгаш федералдыг бюджеттин акша-хөреңгизинден оларга деткимчени берип турар девискээр программаларын шилирин чорудар.

2009 чылда долгандыр турар хүрээлелди камгалаар адырга Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкыннарының дугайында

2009 чылдың февраль 12 №42 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң стратегиязын боттандыра сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2009 чылда Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр кол угланышкыннарын тодарадыр:

- арга-арыгны чер кырындан камгалаары болгаш Тываның авиация баазызын тургузар;
- республиканың девискээринге минералдыг чиг эт курлавырларын болбаазырадыр талазы-биле улуг инвестиция төлөвилелдерин боттандыраары-биле холбаштыр долгандыр турар хүрээлелди камгалаар.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың февраль 12-де № 42 доктаалы-биле бадылаан

2009 чылда долгандыр турар хүрээлелди камгалалының адырынга Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының ажил-чорудулгазының кол мурнады хөгжүдөр угланышкыннарын боттандыра талазы-биле план хемчеглер

2. 2009 чылда долгандыр турар хүрээлелди камгалаар адырга Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының ажил-чорудулгазының кол мурнады хөгжүдөр угланышкынны боттандыра талазы-биле коштунган план хемчеглерни бадылаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргитке дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

№	Хемчеглер	Республика бюджетинден акшалан-дырышкын (мун рубль)	Күүседир хуусаазы	Харысгалыг күүседикчилер
I. Арга-арыгны чер кырындан камгалаары болгаш Тываның авиация баазызын тургузары				
1.	«Арга-арыгны чер кырындан камгалаары болгаш Тываның авиация баазызы» автономнуг албан чериниң Дүрүмүн (уставын) болгаш структуразын ажылдап кылыр, бадылаар		2009 чылдың 1-2-ги кварталда-рында	Арга-арыг ажил-агыйның агентилели (В.С. Кызыл-оол)
2.	Арга-арыгны чер кырындан камгалаары болгаш катап тургустунган Тываның авиация баазызын акшаландыраары, «Красноярскиниң авиация баазызы» ККА Тываның авиация баазызын тударынга федералдыг бюджеттен үндүрүп берген субвенцияны эде хуваар аргазының дугайында айтырыгны Арга-арыг ажил-агыйның федералдыг агентилели-биле дугуржур		2009 чылдың 2-ги кварталында	Арга-арыг ажил-агый агентилели (В.С. Кызыл-оол)
3.	Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүндө турар эт-хөреңгини тургустунган чурум-биле «Арга-арыгны чер кырындан камгалаары болгаш Тываның авиация баазызы» ААЧ-ге быжыглаар		2009 чылдың 2-ги кварталында	Чер болгаш эт-хөреңги яамызы (У.А.Ондар)
II. Тыва Республиканың девискээринде минералдыг чиг эт курлавырларын болбаазырадыр талазы-биле улуг инвестиция төлөвилелдерин боттандыраары-биле холбаштыр долгандыр турар хүрээлелди камгалаары				
4.	Тожу кожуунда Кызыл-Таштыгның даг болбаазырадыр комбинаттың тудуунун участогун төлөвилээринге долгандыр турар хүрээлелдиң экологтук байдалын өөренип көөр талазы-биле эртем-шинчилел ажилдарын чорудар	250,0	2009 чылдың дургузунда	Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (С.К.Долгар)
5.	Тыва Республиканың суг объектилеринге багай салдарны чедирип турар дөстөрлиг болуп турар бүдүрүлгелерлиг юридиктиг албан черлеринге комплекстиг хыналдаларны чорудар	60,0	2009 чылдың 3-4-кварталда-рында	Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (С.К.Долгар)
6.	Долгандыр турар хүрээлелдиң байдалы дээш контроль талазы-биле химик-аналитиктиг ажилдарны чорудар болгаш сугнуң хыналдазын алыр	200,0	2009 чылдың 2-3-кварталында	Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (С.К.Долгар)
7.	Долгандыр турар хүрээлелге чедирген хөреңгини эгидер дугайында хомудалды кириер, долгандыр турар хүрээлелди камгалаар адырынга хоойлужудулганы хажыдып боттандырганда, ажил-агыйның ажил-чорудулгазын тургустунган чурум-биле кызыгаарлаар дугайында тургузар азы хоруурунун дугайында негелдени судче кириер		2009 чылдың дургузунда	Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (С.К.Долгар)
8.	Енисейниң болгаш оон адыларының хемнеринче үлөтпүрүн кири агып чыдар болгаш арыглаттынмаан ажил-агыйның амыдыралчы сугларын соксадыр		2009 чылдың дургузунда	Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (А.Т.Бараан), Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (А.Т.Бараан)
9.	Казып тывар бүдүрүлгелериниң чорудар ажилдары: -хем кыдыының турум эвес байдалдыг участоктарынга хем кыдыын быжыглаар болгаш эрозияга удур ажилдарны; -онзагай байдалдардан суг объектилерин камгалаар талазы-биле хемчеглер; -суг объектилериниң девискээринде участоктарга экологтук мониторингини.			Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы (А.Т.Бараан)
	Ниити түнү	510,0		

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тожу кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составын немей тургузарының дугайында

2009 чылдың февраль 27 №87/341-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Тожу кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» №126/713-4 доктаалы-биле тургустунган Тожу кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар талазы-биле саналдарны көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржири эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11-ги пунктузун удуртулга болдургаш, Тыва Республи-

каның Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тожу кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1954 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Тожу кожуун чагыргазының көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги, чурттап турар черинден идип үндүрткен Андрей Салчак-ович Бадыргыны томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

риниң болгаш референдумга киржири эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 6-гы пунктузунга дүүштүр идип үндүрткен Д.А.Чыргал-оолдун билдиришкенин көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар

ДЫҢНАДЫГ

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин немей тургузары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россияның Күрүнө Думазынга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, Чеди-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралының бодунга, соңгучуларга чурттап, ажылдап, албан-хаал, өөренип турар черлериниң аайы-биле Чеди-Хөл кожуунун (шиитпирлеп бадылаар ужурлуг

эргелиг кежигүнүнүн хүлээлгелеринден 1982 чылда төрүттүнген Дмитрий Александрович Чыргал-оолду хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Чангыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезин немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадып тур.

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыг парлааттынган хунунден эгелеп он хонук дургузунда кирип болур. Саналдарны кириер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн хүлээлгелеринден хостаарының дугайында

2009 чылдың февраль 27

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар эргелиг кежигүнү, оон составына «Россияның

№87/342-5 Кызыл хоорай

патриоттары» политиктиг партияны Тывада девискээр салбырындан «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргеле-

«Хая даштын бизеңинде чечек болуп...»

«Эргелиг чаш назынывыс,
Эргим чылдар ыраза-даа,
Казылганның өкпөң чечээ
Кажанда-даа тоглап төнмес».

(З.Намзырай).

(З.А. Намзырайның «Казылганның өкпөң чечээ» деп шүлк чыындызының дугайында)

Ие болгаш шүлкүчү

«Чалым хая тиглеринден чазын частыр казылганның өкпөң чечээ» – бо уран-чечен омур-хевир З.А. Намзырайның «Казылганның өкпөң чечээ» деп чаа номунун лейтмотиви болуп, чыындының кол утказын чиге дамчыдып, авторнун сөөлгү чылдарда чурттап эрткен «чүрээниң намдарын» номчукчуга ажыдар.

Ук чыындының автору Зоя Алдын-оол-овна Намзырайны тыва шүлк мөгейикчилеринде билбес кижик барык чок боор. Бо бичежек дурт-сынның, даады-ла чүгүрүп чоруур, каттырымзаан чазык шырайлыг, дузаарга, бөдүүн ие кижиниң буянын көргөнгө хей. Кызыл хоорайның кудумчуларында тояп чоруур ыттардан эгелээш, тенек-кенен бичи оолдарга, дижең-бизең кырганнарга чедир дузалаар, олар дээш сагышсыраар, ажаанзыраар, быжырган хуужуурларын безин үлөп берип чоруур авала болгай. Ындыг буяныг иелер бистиң Тывада кайы хей. Оларның аразында шүлк бижири салым-чаянныглар харын санныг-ла боор.

Бодунун биче сеткилдинден ийикпе азы шажынчы үзелинден ийикпе өскелерден ылгалбазын кызыдар, анаа-ла бөдүүн ие бүдүжү-биле ажы-төлүн, оларның уругдарын азыражып чоруур кижик...

Зоя Намзырай — чогаал талазы-биле кандыг-даа тускай эртем дооспаан-даа болза, төрүмелинден салым-чаянныг, алыс улусчу хевирниң шүлкүчү бооп, Тывага 60 чылдарның эгезинден-не ат-алдары алгый берген шүлкүчү. Тываның сураглыг херээжен шүлкүчүлери — баштайгы бот-тыынгыр чогаалчы Донгак Барыкаан, Улустун чогаалчызы Екатерина Танова оларның соон дарый көскү шүлкүчү бооп, бежен ажыг чылдың нүүрүндө чонунга шүлкүтери-биле бараан болуп келген хүндүлүг өгбөвис апарган. Ол хиреде оон намдарының, чогаалдарының дугайында тускай ажыдар барык бижиттинмээнни биске, чогаал шинчилекчилеринге, эпчок болбастың аргазы чок.

З.А. Намзырай 1941 чылдың сентябрь 7-де Барыин-Хемчик кожуунун Шекпээрге мал-чер ажыл-агыйлыг өг-бүлөгө төрүттүнген. Ада-иези Тываның аар үлетпүрүнүн эгези — алдын уургайларын баштайгы ажылдакчылары чораан. Ол дөртөн ажыг чылдар дургузунда Тываның культура болгаш өөредилге адырларына библиотечкарылап, Тываның ном үндүрер черинге машинакчылап ажылдааш, 1998 чылда хүндүлүг шөлээже үнген. Ийи кыстың, ийи оолдун авазы, тос уйнуктарның кырган-авазы.

Баштайгы шүлүү 1957 чылда «Сылдыс-чыгаш» солунга парлаттыг. Чеди шүлк чыындыларын чырыкче үндүрген. Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы. Оон шүлкүтери школа программаларынче база кирген. З.Намзырайның шүлкүтеринге Бегзи Каадыр-оолдун, Сергей Бадырааның, Данзын Кертик-оолдун, Григорий Базырын бижээн аялгалары чонун ынак ырлары апарган. («Шончалыйм», «Анай-Хаак», «Эглип келир куштарым», «Авам мени манап ора» дээш, оон-даа өске).

Өртемчейже чырык көрүш

З.А. Намзырайның 2008 чылдың күзүндө чырыкче үнген «Казылганның өкпөң чечээ» деп ному авторнун чогаалдык ажылында чаа үе-чаданы ажыдып, шүлк чогаалы оон сагыш-сеткилин «чемгерип», оожургадып, тын алыкчызы, хей-аът кирикчизи бооп чоруурун база катап херечилеп турардыр дээрзин кичээнгейлиг номчукчу эскерип каар. Моон мурнунда номнарында эгелеп алганы мөңгө темаларны — октаргайның оңмас каазын, Тыва чуртун, төрөөн чонунун маадырларын, сарыг шажын ыдыктарын, аваларның буян-кежин, өөрүшкү-муңгаралын — ол бышкан назынының туружундан чаа көрүш-биле улам ханыладып, иениң уян чүрөөн өттүр бижип көргүскен.

Чыындыда шүлкүтерни автор кол-кол темалар аайы-биле чеди кезекке бөлүктөөн,

сескизинде очулгаларны кириген. Бо бөлүктө кирген шүлкүтерниң дизиин тудуштуруп турар лириктиг маадырның эң-не онзагай ылгавыр демдээ, өскээр чугаалаарга, авторнун «холунун үжүү», кол аяны — оон өртемчейже чырык көрүш. Зоя Намзырайның шүлкүтеринде лириктиг маадыр чуртталгага, кижилерге ынак, часкы шагны, ынакшылды, келир үени кайгамчыктыг чырык сеткил-биле алгап чоруур.

«Өпейледип өскөн өм дег, өртемчейиниң
Өнгүр каазын көрүп ханмас
чоргааранчыын!».

«Дээрде хараан сылдыстарның
сүлдө-сүзүү

Делегейиниң өндүр Чечээ — кижилерде».

«Алдын хүннүн, мөңгүн айның
мөңгезин-не,

Амыдырал төнчү чогуң ырлап чор мен».

«Кырган аваң кырып орап, муңгарава,

Хырлалбас каң бүдүжүмнү оскунмас мен».

Ава биле бора-хөкпеш

Ава, төрөөн чурт, бойдус, ынакшыл дугайында чогаалдар шүлкүчү бүрүзүнүн сеткилин доктаамал доюлдуруп, эң-не бижиксеңиң мөңгө темалар болуп чоруур. Ынчангаш бо темаларга езулуг чогаал бижири чүдөн-даа берге. Бо темаларны кымга-даа дөмөйлөшпес кылдыр ажыдарда, чаа-чаа омур-хевирлерни, уран-чечен аргаларны дилеп тывары шүлкүчүнүн хүн бүрү уйгу-дыш чок бодап чоруур «кужурзураан» күзели апаар.

Чечектер, куштар, чаштар, авалар — бо омур-хевирлер Зоя Намзырайның чогаалдарында доктаамал таваржып, бир-ле онзагай катапталтынмас шынарлары-биле бисти сонуургадыр. Чижээлээрге, ону ава кижиниң эгээртинмес байлак бүдүжүн өскелерден ылгалдыг, бодунуу-биле, чүгле иениң иштиги сеткил-хөңнүндө үндүрүп бижири шыдаар шүлкүчү дизе, чазыг болбас:

«Ужуктап каан ине, чүскүүм

Удуй бээрин манап чыдар».

«Көңүз хензиг оглум кызын чедип алган,
Хөөп үнген кызыл хаяаң магадаан мен».

«Ава чүрөөн дамчып келген арыг-чаагай
Ак сүт ышкаш чылыг,

чимчак сеткилдиг бис».

Ава биле куштун коштунчак омур-хевирин ажыглаары Зоя Намзырайның шүлкүтеринин база бир онзагай шынары апарган («Эглип келир куштарым» деп ыры апарган шүлкүтүн сөзүн номчукчу утпаан боор).

Чаа номунда ава биле куштун коштунчак омур-хевирин автор мынчаар сайзыраткан:

«...Саймааранчыг сеткилимниң
дүвүрелин

Чаңгыс талда бора-хөкпеш үлежип ор.

«Эдээм долу оолдарымны карактажып,
Эмгележиң көрүп чору» — диген ышкаш;

Бодум хуумда бора-хөкпеш ава-биле
Бодал кожуп, сүмележиң чоруур-дур бис.

Кайывыс-даа амыдырал, ажы-төл дээш,
Хайым иште шымны берген,

ажаанзыраан,
Чучак тоннуг хензиевистен кады өскеш,
Шуурган-чатка чажывыстан

дадыккан бис».

Мында хей ажы-төлдүг өөр куш бора-хөкпештиң амыдыралчы омур-хевиринге деңнеп, ие кижиниң ажы-төлү дээш кызымаккай чүткүлдүүн автор кончуг тыынгыр, чиге болгаш чараш чуруп көргүскен.

База бир шүлүүндө автор бодунун салым-хуузу хөкпеш куш-биле деңнеп мынчаар бижээн:

«Ужуп-ыраан уран өм дег,

Уя шидеэн куштарымны,

Харлыг кыжын чуртун кагбас

Кады өскөн хөкпөжимни».

«Ужуп ыраан куштарым дег,

Уруг шаамның салым-хуузу».

Ава биле Тыва

Ук чыындыда арыг бойдус лириказынга хамааржыр шүлкүтер эвээш кирген. Ынчалза-даа шүлкүтерде каракка көстүп кээр Тываның каас-чараш бойдузунун чурумалдары

авторнун бо жанрга дилээшкенин үргүлчүлөп турарын бадыткап турар:

«Аңчы, малчын арааттарның турлаглары,
Артыш, чойган, аржаан тынган

тайга-сыннар,
Хүрөң-сарыг хыргыштарлыг

хөлдериңге
Күзүңгүлей ие бойдус чуруттунар».

«Караңгыны чырыдыптар
шын дег күштүг,

Харлыг кыштын соогунда-даа
ногаан турар

Өштүг хатка базындырып дүжүп бербес,
Өөрүшкүнүң мөңгө өңү — чалыи пөш сен.

«Тыва чурту бедик турзун!» деп бөлүктө автор моон мурнунда чыындыларында (чижээ, «Аяк хээлиг Тыва чуртум») колдады бижири келгени төрөөн чурт дугайында теманы улаштыр сайзырадып, Тываның, тыва чонунун омур-хевиринге чаа уран-чечен тодарадылгаларны ажыглааны солун: «хөөмей-сыгыт аянынга үдеттирип, көжүп чоруур ак-көк Тыва чурттуг чон бис», «ада-өгбө ызыгуурдан аалын кагбаан бурун чон бис», «бөм-бүрзектин хевир дег, бөмбүк ышкаш кидис өөмнү», «тодуг-догаа», «ак» деп сөске ыдыктаткан тоол шагдан тыва кижик аккыр өглүг, маадырлыг тоолдарның баажызы баглаажында маңган ак аът савап турар»...

Тываның янзы-бүрү булуңнарының онзагай шынарларын автор каш-ла одуруглар-биле чуруп көргүскенин көрөлиңер: «Ховуларзыг, делгемнерзиг болу берген, козур даштыг, хорум-көжээ Көшкеллимни», «Хайнып чыдар Алаш хемниг, кааң дээр өңүг Кара-Хөлүм», «Ада-өгбө угун сураан бурун чуртум — арыг суглуг, алдын дүптүг Каа-Хемим»...

Зоя Намзырай бодунун патриотчу хамааты туружун илередирде, чүгле төрөөн чуртунун каас-байлаан магадаары-биле кызыгаарланмай, оон келир үеи дээш амытынын берген маадырларның, камгалакчыларның эрес-дидим омур-хевирин дамчыштыр номчукчуга, ылаңгыя аныяктарга, таныштырар:

«Кежегелиг кара баштар

Кезээ мөңгө алдыртса-даа,

Кежик-чолдуг чуртталга дээр

Келир өйү мөңгөжирээр».

«Элезинниг хову черге тының үзүп,

Эргетенер элекке-ле амырааннар.

Чойган ышкаш хөнү сының

хөмдүрзе-даа,

Чонун, чуртун сени утпаан —

дириг-дир сен».

Иениң сүзүглели

З.А. Намзырайның чогаал ажылында сарыг шажынга тураскааткан шүлкүтер онзагай черни ээлеп турар. Бодунун шүлкүтеринден аңгыда ол Ыдыктыг Башкы XIV Далай-Ламаның «Мерген угаадыг» деп номун тыва дылче очулдургаш, чырыкче үндүргөн. Ол номда «Лама болуп чаяат-тындым» деп шүлүглелин кириген.

«Казылганның өкпөң чечээ» деп чыындыында «Чалбарыглыг күзелдерим» деп кезекте сарыг шажын ыдыктарын делгередип бижири турар: «Мани чурту Арат шөлде чайыннап тур», «Үнген хүннүн хаяа-чырыы чайырланган Үстүү-Хүрээ, Хайыракан, Чадаанамны»...

Бо бөлүк шүлкүтерде сарыг шажынның ыдыктыг башкылары Далай-Лама, Лопсан-Чинмит, Чамзы-Камбы, Дамдын башкы, Кенден башкы оларның тыва чонга чедирген өндүр улуг буянынга чалбарган сүзүглелин илереткен:

«Чырыктылыг Ыдык Башкы Далай-Лама
Чырык өндүр Бурганымга чалбарыдым!
Ак сүт ышкаш бадма чечээ изинерден
Айыыл-халап, адаан-өжөөн тайлып
читсин!».

«Хүндүткелдиг Кенден башкы

чалыи чорда,

Хүрээ-хиити таваанга кири узуткап каан.

Увискаалчы идегеттер эдин-малын

Х-заап алгаш, Эзин, Тесче шөлүвүткен.

Аңгыс чарып, трактористеп, тудугжулап,

Арттын бедни Калдак-Хамар оруун

салчып,

Чурукчулаар, сурукчулаар,

судур номчуур —

Шуптузунга Кенден башкы дески чораан.

Иениң кударалы

Лириктиг маадырның иштиги делегейин ажыткан сеткишкенин, эскериглери, бөдүүн кижилерниң — чолаачының, тракторис-

тин, эмчиниң, чогаалчының, эртемденниң — ажыл-ижиниң онзагай үнезин көргүскен шүлкүтер чыындының «Лирика» деп кезээнде кирген. Чижээ, С.Б. Пюрбюге тураскааткан шүлүүндө чогаалчының түрегделиниң хилис барбаанын мынчаар бижээн:

«Хоругдалга кызагдаткан чогаалдарың
Хоор чонун аразыңга каңнаттыңан,
Нүгүл-биле туржуп шыдаан күзелдерин
Нүүрнүн ыдык чырыи болуп,

мөңгөжирээр».

«Төвүт, Моолга эртем сурап өөрөнгөш,
Төрөөн чонун үжүк-бижиин

чогаадып каан,

Танды ышкаш даайларыңдан сүзүк алган
Дарыма башкы тоолдарын

номчуп чор бис».

Чыындының бир кол өзөөн тургускан «Сеткилдин үрезини», «Угдунмас мээр ундаралым», «Болчашпайын чарылдывыс», «Амыдырал оруктары», «Күзелдерин чогуур, оглум!», «Өктеренгей кежик-чолдуг чедип кээр сен» деп шүлкүтеринде автор бодунун чуртталгазынга таварышкан канчаар-даа аажок аар-берге чидиргилерин кударал, уялал лириказының дээди чадазы-биле чүрээни ханызындан шыдамы-биле ажып эртип, амыдыралдың бергелеринге торулбайн, ажыг-шүжүггө алыспайн, буяныг иениң чырык-чаагай сеткили-биле келир өйже бурунгаар көрүштүүн илередип бижээн:

«Кандыг кончуг халааданчыг уялал боор,
Кайывыс-даа болчашпайн

чарылдывыс...»

«Уттундурбас, кагдындырбас сээр-биле
Ундаралым, кударалым кады-ла чор».

«Амыдырал оруктары чаяаган дег,
Аңгыр чаштан орукчулаан мээр оглум.

«Чедер-баары ырак-узак суурларым»
дээш,

Сеткилден сагыш аарып чораан оглум,
Кожууннарның, хоорайларның

оруктарын

Холун-биле, күжүн-биле тутчуп чордун».

«Бурганнарга катчып алгаш,
бодарап кээр,

Буян-чолга катап чаяап төрүттүнгөш,
Сайзыралдыг орук-суурну

чаартып-тудуп,

Салып чораан күзелдерин чогут, оглум!»

«Шаар дээрден өжүп баткан сылдыс
ышкаш,

Чалыи, чараш назыныңдан чарлы
бердин,

Чуртталганың чырыи дээштин
чүткүп чораан

чоктап чор мен».

«Бойду сеткил, арыг чолга төрүттүңүп,
Болбаазын күш, дээди деңнел

чедип алгаш,

Амылыглар өскелерге буян тарааш,
Өктеренгей кежик-чолдуг

чедип кээр сен».

Иениң йөрээлдери

«Алгап ырлаан йөрээлдерим» деп бөлүккө З.А. Намзырайның амыдыралында журажып чоок чугаалашканы, онзазынаны кижилерни алгап-йөрээген шүлкүтери хамааржыр. Ол болза Сенгел тывазы, делегейде ады-сураа тараан чогаалчы Чинагийн Галсанга, «Мен тыва мен» деп ыры бижээн Өөкейге, Улустун чогаалчызы А. Даржайга, башкы Б.Казырыкпайга тураскааткан шүлкүтери болур:

«Мен тыва мен» Таңды-Тываа
чаңгыланып,

Бедик, шөлөөн сүлдөвисти көдүрүп тур».

«Чогаалдарың уян, чымчак септеринде
Чоргааралдың, ынакшылдың бодаралы —

Ынакшылдың ширээзинде айлаң-куштан
Ырның чулуу чүректени домнап чору».

«Эрте чаштан экер эрнин эртер оруун
Эртем-иштиң деми-биле төре арап,

Сая-сая сааяларның салым дамчаан
Чалымнарның экин тепкен ээри сен»...

Чаа өгленген ажы-төлгө куда йөрээлинде, үш ийи бооп төрүттүнген Чамашкыга, Улашкыга, Быжындыга база уйнуу Чойган-маага йөрээл сөзүндө иениң өөрүшкү-манайы, идегели, хей-ады, чаптанчыг чаштарга чагаан чырыктылыг күзелдери илереттинген:

«Өң-баазын ховаганзыг хензиг кызым,
Өөрүшкү-маңнайым бооп өзүп келдин.
Өөренир дээш эртем сурап аъттанырда,
Өргүн чоннуг чуртталганын
көрүксээр мен».

(Уланчызы 7-ги арында).

(Уланчызы. Эгези 6-гы арында).

Очулгалар – найыралдың көвүрүү

Чыындының сөөлү кезээнде З.А. Намзырай очулдурукчу мергежилин сайырадып, төрөл чоннарның шылгараңгай төлээлери, бодунуң үзел-бодалынга, сагыш-сеткилинге чоок чогаалчыларның шүлүктөрүн шилип очулдурган.

Сураглыг казах чогаалчы Олжас Сулейменовтун «Даглар, силер меңээ ынак силер бе» деп шүлүүн тыва дылче очулдурган:

«Деңнеттинмес күчү-күштүг дагларымны
Дескилештир кым-даа черле хуулдурбас.
Телиг даглар өткүт үнүг сыннардынга,
Делгем шынаа, силерге мен
ынак-тыр мен!».

Бурят чогаалчы, эртемден Баир Дугаровтун «Азия» биле «Иргиттер» деп шүлүктөрүн очулдурган одуругларын ап көрээлинер:

«...Дистинишкен тежелерлиг Азия,
Диптер эргир чүгүн аар-дыр оо!
Өлүм биле чуртталганын тудушканы
Өртөөл четпес мээң-не изим кайын
тыптыр».

«Хөй-хөй чылда төнчүзү чок агып келген,
Көвүктелдир шурап чыдар Иргит хемим,
Чалгыларын, сактырга-ла, Саян чурттуг
Сойоттарның ивилерин сагындырар...»

Сенгел тывазы Чинагийн Галсанның «Чагыг», «Ие чуртумга» деп ийи шүлүүн сенгел диалектизинден амгы тыва чечен чогаал дылынче шилчткени онза солун. Ийигизиниң шүлүк тургузуунун онзагайын маңаа көрээлинер:

«Кыжы чыварлыг ийик,
доңа бээр ийин дээш,
Кызыл-сарыг дагларын чыскаап салгаш,
Ийи талазын ыдыктап берген
Ие-чуртум.
Чайы кааңныг ийик,
суксай бээр ийин дээш,
Чаыстыг кылаң суларын хөлдөр кылдыр
Адыжым адаанга салып берген
Ада-чуртум...»

Иениң идегели

З.А. Намзырайның «Казылганның өкпөң чечээ» деп шүлүктөр чыындызы тыва литературада чаа үнген номнарның аразында бир көскү чери ээлеп, номчукчунуң сонургалын чаалап алган. Ооң херечизи – номнуң дүргөн тарай бергени.

Бо номда автор амгы үениң чуртталгазында херек кырында болуп турар болушкуннарны, кижилерни, оларның харылзааларын, лириктиг маадирның сеткилин дойлушкунун, аарышкызын, кударалын, демиселин, өөрүшкүзүн дамчыштыр биске амыдыралды бүзүрөнчии биле чуруп көргүскөн.

Автор шүлүктөрүндө эге аянажылганы, аллитерацияны, 4 одуруг 8 ажык үнүг улусчу хемчээлди колдады ажыглап турар. Чамдыкта бо хемчээлдерни сагыбайн баар таварылгалар база бар:

Хөлегелиг даглар дээш — 8
Көрүнчүктелген кара суглуг — 9
Көшкүн чоннуң турлаа болган — 8
Хөлчөк чараш Чыргакымны — 8

Уран-чечен аргалардан чараш тодарадылгаларны, деңнелгелерни дилеп тып турары солун: «хорагай дег чуртун», «дыттың мөге дазылы дег тыва чоннуң мөгелери», «шулу боду тоорук дег хүлер-хүрөң кыстар», «аът баштыг бызаанчының хылын дөззөн ачам үнү таан чоргаар, сыынны дег»...

Ниитизи биле номнуң утказында келир үеге болгаш эрес-сорукур чедишкениг чайгылыш чок бүзүрөл кол чери ээлеп, номчукчунуң сонургалын хайныктырар.

Утка-шынар талазы биле амыдыралчы, аас чогаалдан өзектелген уран-чечен хевир-тургузуу биле чедингир номну автор биске сөңзөн.

Үстүндө чижектер иениң уян чүрээндө, чырык сеткилинде идегелдин оду хып, ону хей-аът сору киирип чоруурун бадыйкап турар. Уруг-дарыын деткири, уйнуктарын өөредери, өгөп-баштажыры, чаа-чаа номнарны бижиири – иениң мурнунда салдырган сорулгазы, келир үеге идегели, изиг күзели бооп, ооң хей-аъдын киирери чугаажок.

Буянын ие бодунуң чогаалга хандыкшылын ажы-төлүнгө база дамчыдып, оларны бүзүрелдиг салгакчылар кылдыр кижизидип шыдаан. Ийис кыстарының Чечени – чечен чогаал башкызы, Ураны чечен чогаал шинчилекчизи болганда, бо өг-бүледен ам-даа чаа салгакчыларны, чаа номнарны манаар бис.

Час келген, казылган ам база чечектелир...

Зоя САМДАН,
филология эртемнериниң кандидаты,
ТГШИ-ниң башкаркы эртем ажылдакчызы,
ТР-ниң эртемниң алдарлыг ажылдакчызы.

Эрге-хоойлу өөредилгези**УРУУҢАР ААРЫЙ БЕРЗЕ...**

Тыва Республиканың Прокуратуразы «Эрге-хоойлу өөредилгези» деп рубрика биле күштүг болуп турар хоойлужудулга талазы биле хамаатыларның айтырыгларынга харыыларны парлап үндүрер. Бөгүн номчукчуларның айтырыгларынга ТР-ниң Прокуратуразының федералдыг хоойлужудулганы сагып турарын хайгаараар талазы биле килдизиниң эргелекчизи **Наталья ЧАЛЗАП** харыылаар.

АЙТЫРЫГ: Аарыг уруг азырап турары дээш аараан дугайында саавырыны (больничный лист) канчаар төлөп турары?

Лидия Байыр. Кызыл хоорай.

— Түр када ажылдаар харыын чидиргени дээш, ооң иштинде аарыг уруг ажаап турганы дээш хамаатыларга төлээр дузаламчы акшаның байдалы, хемчээли болгаш дүрүмүн «Албан биле социал камгалалдыг хамаатыларның түр када ажылдаар чыдыргениниң, саатталганы болгаш божаанының аайы биле дузаламчы акшаларны хандыраарының дуга-

йында» 2006 чылдың декабрь 29-та №255-ФХ Федералдыг хоойлу биле тодараткан.

Уругнуң хар-назынын, аарыының байдалын, эмнедип турар байдалын көрүп тургаш, хоойлуда дузаламчы акшаларны төлээр хуусааларын тодаргайы биле өйлөз. Төлээр хуусаалары календарылыг чылда аарыг уруглар ажаап шупту таварылгаларының календарылыг хуннериниң эң хөй саны биле кызыгаарлаттынар.

Камгалаттырган кижиге түр када ажылдаар харыын чидиргени дээш дузаламчы төлөвирни:

1) 7 харга чедир назылыг аараан уругларны ажаап

карактаар таварылгада – амбулаторлуг эмнедип турар үезинде азы уруг биле кады эмнелге профилактиктиг албан черинге турганы, ынчалза-даа чылда 60 календарылыг хонуктан хөй эвес-те;

2) 7 хардан 15 харга чедир аарыг уругну ажаап турган таварылгада – амбулаторлуг эмнедип турар таварылгада 15 календарылыг хонукка чедир азы стационарлыг эмнелге-профилактиктиг албан черинге уруг биле кады турганы чылда 45 календарылыг хонуктан хөй эвес турда;

3) 15 харга чедир назылыг инвалид уругну ажаап турган таварылгада – амбулаторлуг эмнедип турар үезинде азы стационарлыг эмнелге-профилактиктиг албан черинге кады турган үезинде, ынчалза-даа чылда календарылыг 120 хонуктан хөй эвес болза;

4) ВИЧ аарылыг 15 харга чедир назылыг уругларны

ажаап турар таварылгада – стационарлыг эмнелге-профилактиктиг албан черинге кады турган бүгү үезиниң дургузунда;

5) 15 харга чедир назылыг уругларның поствакциналыг бергедээшкенин үезинде рак хевирлиг ыжыктарлыг болганда – амбулаторлуг болгаш стационарлыг эмнелге-профилактиктиг албан черлеринге кады турган бүгү үезиниң дургузунда төлөп бээр.

Түр када ажылдаар харыын чидиргени дээш дузаламчы акшаларның хемчээли ниити камгалал стажындан хамааржыр:

1) уругну амбулаторлуг эмнээн таварылгада – баштайгы 10 календарылыг хонуктарда камгалаттырган кижиниң камгалал стажының хуусаазындан арткан хонуктарда шалыңының 50 хуузу хире хемчээлге тодардыр;

2) уругну стационарлыг эмнээн таварылгада – камгалаттырган кижиниң камгалал стажының хуусаазындан тодараткан хемчээлге төлээр.

Хамаатыларның эргелери – камгалалда**ШАЛЫҢ ТӨЛЭЭРИН СААДАДЫП БОЛБАС**

Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республикада девискээр органының медээзи езугаар алырга, 2009 чылдың февраль 1-де республиканың 192 организациязы шалыңга өрелиг болган, ооң түңү 62 млн. 576 муң рубль болуп турар. Ооң чылдагааны болза республика болгаш тус чер бюджеттери чогуур үезинде чедир акшаландырбаанындан база бүдүрүлгелерниң агар саннарында боттарының хөреңгизи чогуундан болган.

Чеди көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези 7 млн. 403 муң рубль шалыңны, дөрт чуртталга-коммунал ажыл-агыйы – 2 млн. 419 муң рубль, үш үлөтпүр бүдүрүлгези – 18 млн. 646 муң рубльдин шалыңын төлөвээр.

171 муниципалдыг өөредилге болгаш культура албан

черлериниң шалың өрөзи 30 млн. 607 муң рубль чедир чыгылы берген турган. Ооң чылдагааны республиканың Саң-хөө яамызы кожууннарның саң-хөө эргелелдеринче шалың төлээр акшаны шилчидерин саадатканындан болган. Акшаны чүгле 2009 чылдың январь төнчүзүндө

шилчткен соонда шалың өрөзин долзуу биле төлөз.

Бо чылдың февраль 1-де республиканың прокуратура органнары федералдыг хоойлужудулганы үрөп, шалың өрөзин төлөвир турганы дээш ол хажыдышкыны эдери биле 52 айтышкыны, он сагындырыгны берген, 24 административтиг херекти оттурган. Хамаатыларның 2 млн. 473 муң рубль шалың өрөзин тыртып бээр биле 207 билдиришкени судче чоруткан.

Республиканың прокуратура органнарының ап чоруткан хемчеглериниң түңнелинде 2009 чылдың февраль 1-де 8 млн. 715 муң

рубльдин шалың өрөзин төлөп берген. Беш организация 3 млн. 732 муң рубль шалың өрөзин долзуу биле төлөз, он организация өрөзин 4 млн. 983 муң рубльге эвээжеткен.

Шалың өрөзин кайы хире төлөп, хамаатыларның эргелерин сагып турарының дугайында медээни Тыва Республиканың Чазаанче киирген.

Виктория САЛЧАК,
ТР-ниң прокуратуразының федералдыг хоойлужудулганы сагылгазын хайгаараар талазы биле килдистиң улуг прокурору.

Арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционун организатору аас биле садыглаашкын хевиринге ыяш, белеткээр талазы биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы биле №5-кр/09 арга-ыяш аукционун 2009 чылдың март 19-та 10.00 шакта (тус черниң үези биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 54. Аукционга киржириниң чыгыгларын бо дыңнадыгны парлаан үезинден эгелеп 2009 чылдың март 16-га чедир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүн эге өртээниң 5 хуузуңдан эгелээр. Аукционун протоколунга ат салган хүнүндөн он ажыл хүнүнүн иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге

аукционун организаторунуң мооң адаанда айыттынганы таблицада агар санынче төлөвир даалгазы биле киирген аукцион чүүлүнүн бүрүзүңге баш удур төлээр түңнү 2009 чылдың март 16-га чедир, 17.00 шакка чедир киирген турары албан.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының агентилели

ИНН 1701041631/КПП 170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлөвириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлөвири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң база документацияның дугайында долу медээни бо телефондан - 8 (39422) 3-63-73; база Тыва Республиканың Чазааның сайтызындан: www.gov.tuva.ru билип ап болур Силер (харылзажыр кижиге – Аюна Сергеевна Ондар).

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажылгал ыяштың хемчээли (куб. м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлөвириниң түңү, рубль
	Арга-арыг ажыл-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Ниитизи биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы				
1.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	138/16	206,4	148,2	Л	3,0	23018,47	2302
2.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	100/4	173	141	Л	2,0	19887	1989
3.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	78/13	153	124	Л	1,5	18990	1899
4.	Туран	Уюк	302/15	359	253	Л	1,5	22022	2202
5.	Кызыл	Черби	189/7	1638	1139	Л	10,6	90461	9046
6.	Чадаана	Чыраа-Бажы	50/7	224	193	Л	2,8	28306	2831
7.	Чадаана	Чадаана	151/23	137	120	Л	10,0	14832	1483
8.	Каа-Хем	Кунгуртуг	217/11	372	293	Л	3,2	35297	3530
9.	Балгазын	Кызыл-Арыг	17/6,7,8,9,11	110	77	Л	22,9	4676	468
10.	Тес-Хем	Шуурмак	163/14	310	193	Л,К	4,3	18959	1896
11.	Тес-Хем	Шуурмак	116/10-30	3000	-	Л	220,0	4914	491
		Шуптузу:		6682,4	2711,2		281,8	281362,47	28137

Аукцион эрттиреринин дугайында дыңнадыг

Рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыра-рынга арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чара-рынга эргени садар талазы-биле аукцион эрттиреринин дугайында Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели дыңнадып тур.

1. Садыглажышкынның хевири: аас-биле садыглажышкын аукциону.

2. Аукционнуң организатору: Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели.

Адреси: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи, 6.54
Телефону: 8 (394-22) 3-63-73, факс: 2-11-37, E-mail: comles@hotmail.ru.

3. Аукционнуң чүүлү: дараазында аукцион чүүлдеринин талазы-биле рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыра-рынга арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чарар эргени садар:

А/ч №	Арга-арыг участогун кадастр дугаары	Турар чери		Кварталдың үзүп берген кезээниң №	Шөлү, (га)	Ажылгаарынга чөлшээрээн хевири	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлээр түнү (рубль)
		Арга-арыг ажил-агыйы	Участоктун а/ч					
1.	17:04:4000001:226	«Каа-Хем» күрүнениң албан чери	Сизим	163/41	0,41	Рекреационнуг ажил-чорудулга боттандыра-рынга	927,73	927,73
2.	17:04:4000001:228	«Каа-Хем» күрүнениң албан чери	Сизим	830/39	1	Рекреационнуг ажил-чорудулга боттандыра-рынга	2262,83	2262,83

Арга-арыг участогун долаага салбаан, кызы-гаарлыг ажылгаары доктааттынмаан.

4. Аукционга киржиринге чагыгларны кириер чери, кириер хуусаазының эгелээр болгаш доостур ай-хүнү: аукционга киржиринге чагыгларны дараа-зында адреске кириер: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, б. 54, кабинет №15, 2009 чылдың апрель 23-тен 2009 чылдың май 4-ке чедир ажилдаар үеде.

5. Аукционну эрттирер чери болгаш ай-хүнү: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, б. 54, кабинет 15, 2009 чылдың май 7-де 10.00 шакта (тус чериниң үези).

6. Албан езузунуң сайтызы: аукцион дугайында документацияны Интернетте албан езузунуң сайты-зында салган: «www.gov.tuva.ru».

7. Аукционнуң базымы: аукцион чүүлүнүн эге өртөөндөн 5%.

8. Хөлезилел дугуржулгазын чарар хуусаазы: Аукционнуң протоколунга ат салган хүнден эгелеп он хонук дургузунда арга-арыг участогун хөлези-

лээринин дугуржулгазын чарар.

9. Баш удур төлөвир болгаш ону кириер чурумунуң дугайында медээлер: аукционга киржиринге 2009 чылдың май 4-ке чедир аукцион тава-рыштыр садып алыксап турар аукцион чүүлүнүн эге өртөөндөн 100% хемчээлдиг баш удур төлөвирни аукционнуң организаторунун санынче албан шилчидер: Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели.

ИНН 1701041631, КПП 170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлөвиринин ады» деп одуругга «Арга-арыг аукцио-нунга киржиринин баш удур төлөвири» деп албан айтыр.

10. Аукционга киржиринин дугайында долу медээни база документацияны аукционнуң организа-торундан билип ап болур силер – (839422) 3-63-73 (харылзажыр кижиге – Татьяна Михайловна Ананьина).

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилелин директору В.С.КЫЗЫЛ-ООЛ.

• Культура амыдыралы

«ХАРДА ОДАГ»

Март 1-де Тываның күрүнө филармониязынга Тываның болгаш Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы Анатолий Серенниң болгаш «Надежда» бөлүүнүн «Харда одаг» деп концерти болуп эрткен.

Бо бөлүк тургустунганындан бээр нитизи-биле алыр болза, чээрби чыл чедип олар. Оон баштайгы Виктор Тока дээр ышкаш ат-сураглыг хөгжүмчүлери амыдырал аайы-биле солукшан, ам ында тыва уран чүүлүн алдарлыг ажилдакчылары Виталий Нанак-таев, Вячеслав Кенденбил, Валерий Ондар, күрүнө филармониязының симфониктиг оркестринин дири-жеру Алексей Саллак, оон солизи Алексей Саая олар киржип, ажил шагындан дашкаар үезинде белеткен-геш, солизи Анатолий Серен-биле чонунга үе-үе бол-гаш-ла бараан болуп, солун концертин көргүзүп турар.

Чаа «Харда одаг» деп концертин А.С.Серен ХХ чүс чылдың ырларына тураскааткан. Залга орган көрүкчүлөрүн кижиге бүрүзүңе ол ырлар эң чоок, эң эргим болгаш амыдыралының эң-не солун үези-биле холбашкан дээрзин демниг адыш часкаашкыннары бадыткап турду. «Күзезинзе, сээң-биле кожа чоруун» (Хочешь, я пойду с тобой рядом) деп ырыны ортумак назынның кижилери ам-даа ырлажып чоруур, ынчалза-даа ону Эдита Пехань ашаа, «Дружба» ансамблинин удуртукчу Александр Броневский бижээн дээрзин билерлер ховар-ла боор. Мынчалдыр

тодаргай тайылбырлап тургаш ырлаан ыры, кижинин сеткилинге улам чоок апаары чугаажок. «Надежда» ансамблинин, А.С. Серенниң концертинден көрүкчүлөр үзүлбес, боодал чечектер куспак сыңмас болуп турарының чажыды ында.

«МЕРЦИШОР» БАЙЫРЛАЛЫ

Мындыг аттыг концерт ол-ла кезээ март 1-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болган. Частың башкы айының бирги хүнүн бо шагда Европа чурттарында аныктар ыры-шүлүктүн байырлалы кылдыр эрттирери чаңчыл апарган. Байырлалдың адын «Мерцишор» дээр. Аңаа үндөзилеп, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының аныктары ыры-шүлүк, оюн-баштактыг концертин чонга бараалгаткан.

Ол кезээ театрга Максим Мунзук аттыг «Дерсу Узала» хөй-ниити фондузунуң тургустунганындан бээр беш чылынга тураскааткан ачы-буян марафону база эрткен. Уругларның кино уран чүүлү Тывада чаа сайзырал эгелээнинге ук фондунуң кирип турар үлүг-хуузу улуг. Ынчангаш Максим Мунзук аттыг «Дерсу Узала» фондузунга беш харлааны-биле ыраккы Бай-Тайгада В.Д.Иргиттин удуртканы «Авырал» уруглар-ның киностудиязының өөреникчилери оюн-баштак көргүзүлгери-биле байыр тутпушаан, «далайга дамды дуза» кылдыр беш муң рубльди салган. Кызылдың уран чүүл училищези, хөгжүм-шии театры дээр ышкаш коллективтер деткичилээ.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ДЫҢНАДЫГ

Бии-Хем кожуун чагыргазының чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының килдизинге хамааты Омак Константинович Тамдын дараазында адреске турар: Бии-Хем кожуун, Суш суур, «Мезель» деп черде хууда ажил-агый тударынга шөлү 11 га одарлыг чер участогун хөлезиге аңгылап бээринин дугайында билдиришкынни кирирген.

Күштүг бооп турар хоолужудулга-биле ук информацияны парлап үндүрген хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда Бии-Хем кожуун чагыргазының чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының килдизи билдиришкынге хамаарыштыр бижимел билдиришкыннерни болгаш удур саналдарны хүлээп алыр.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим, ынак угбавыс **Челээш Николаевна ООРЖАККА** Март 8-те төрүттүнген хүнүн таварыштыр быжыг кадыкшылды, ажил-ижинге чедишкыннерни, аас-кежикти күздөвис. Ол амгы үеде Чөөн-Хемчик кожуунун Чыргакы ортумак школазында информатика башкызы бооп ажилдап-чурттап чоруур. Ынчангаш дараазында одуругларны аңаа бараалгаттывыс:

Магалыг-ла чылыг үе
Март ай-даа үнүп келди.
Херээжен чон кезээ шагда
Хей-агды бедик чорзун!

Дуңмалары: Чейнеш, Айдыс, Артыш.

«АЖЫК ЭЖИКТЕР» хүнүн эрттирер

Делегейниң Хереглекчилеринин эргелерин камгалаар хүнү-биле холбаштыр Хереглекчилеринин эргелерин болгаш кижинин менди-чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелели **2009 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 11-ДЕ «АЖЫК ЭЖИКТЕР» ХҮНҮН ЭРТТИРЕР.** Хереглекчилеринин эргелерин камгалаарының айтырыгларының талазы-биле хамаатыларны хүлээп алыр база оларга консультацияларны бээр: **Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 6.116, тел. 5-16-58, 8.00 шактан 17.00 шакка чедир (12.00-дан 13.00 шакка чедир – дыштаныр үе).**

ТУУЙБУ КЫЛЫР МИНИ-ЦЕХТИ
ЧАГЫДЫП АП БОЛУР

Кожуун азы суурунарга тууйбу кылыр биче азы ортумак хемчээлдиг мини-цех ажыдып алыр күзелиңер бар болза, дериг-херекселди чагыг-биле кылдырып ап болур силер.

Бүдүрүкчүлүгү: шакта 200-тен 1500 чедир тууйбуну бүдүрер. Тууйбунуң аңгы-аңгы хевирлерин, оон аңгыда өңүг тууйбуларны база шлакблотку, опилблотку бүдүрер.

Чиик машиналарга 500-2500 кг чедир чүк сөөртүр автоприцептерни чагыг-биле кылып турар.

Адреси: Кызыл хоорай, харылзажыр телефону: 5-72-40 (10.00 шак соонда), сот.: 8-962-061-0097 — Саая М.Б.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак оглуус, дуңмавыс, үш оолдарының ынак ачазы, ынак эжиниң чөлөңгичи **Аяс Бичелович ОСУРБАЙНЫҢ** дерзин өлүрүкчүнүн холундан чырык өртемчейден аныак назынында чарлып чоруй барганы-биле холбаштыр бистиң кажыыдалывысты үлежиң келген Дус-Даг суму баштыңыга болгаш чагыргазына, Дус-Даг ортумак школаның коллективинге, Култура төвүнүн коллективинге, участок эмнелгезинге, Уругларның уран чүүл школазына, «Шолбан», «Херел» уруглар садтарының коллективтеринге, Чаа-Суур ортумак школазының коллективинге, Өвүр кожуунун Өөредилге килдизинге, Тыва Республиканың Национал банкызының ажилдакчыларына, кудаларывыска, Чаа-Суурдан, Дус-Дагдан, Хандагайтыдан, Ак-Чыраадан, О-Шынаадан, Солчурдан, Кызылдан келген дөргүл-төрелдеривиске, эш-өөрүңге, чаңгыскласс-чыларына, берге орукка арт-сындан уткуп келген чолаачыларга, чонувуска ажыг-шүжүгте таварышкан берге үелерде биске моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедиргени дээр сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис.

Авазы, өөнүң ишти, чоок кижилери.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазы, Чеди-Хөл кожуунун Төлээлекчи-лер хуралы, Чеди-Хөл кожуун чагыргазының күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө килдизи, Хову-Аксы суму чагыргазы «Күш-ажылдың Кызыл Туу» ордениниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдар-лыг тудугчузу, В.И.Ленинниң 100 харлаанынга тураскааткан күш-ажылдың шылгарангай медалының эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну

Хуна-оол Думатович
НАТПИТ-ООЛДУҢ

76 харлап чорааш мөчээни-биле холбаштыр оон чоок кижилеринге болгаш дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Күш чок деп санаар

Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл ортумак школазының **Вадим Викторович САЛ-ЧАКТИҢ** адынга 2001 чылда тывыскаан А №7300319 аттес-таттын читкенин барымдаа-лааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазза.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтиел-политиктиг килдиз — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлетпур — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9320. Чагыг 23. Номери парлаггаже дужаагань:

график езуугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаага, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээр авторлар боттары харыылаар.